

УДК 343.22 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.7>

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЯК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

Загиней-Заболотенко З.А.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-8679-124X*

Загиней-Заболотенко З.А. Застосування заходів кримінально-правового характеру як нормативно-правовий інститут.

У статті висвітлюються питання застосування заходів кримінально-правового характеру як самостійного нормативно-правового інституту, який має міжгалузевий характер. Цей інститут є комплексним, оскільки включає два субінститути – кримінально-правовий та кримінальний процесуальний, характеризується своїм предметом та методом правового регулювання та покликаний впорядкувати суспільні відносини, які виникли у зв'язку з впровадженням в Україні інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб на виконання міжнародних зобов'язань України. Висловлено тезу, що нормативно-правовий інститут в різних нормативно-правових актах повинен бути викладений типово. На відміну від кримінально-правового субінституту застосування заходів кримінально-правового характеру, кримінальні процесуальні норми «розкидані» по всьому тексту Кримінального процесуального кодексу України, що перешкоджає ефективному застосуванню відповідних норм. Аналіз небагаточисленних вироків, якими щодо юридичних осіб застосовано заходи кримінально-правового характеру, вказує на те, що з огляду як на нормативні недоліки викладення кримінальних процесуальних норм інституту застосування заходів кримінально-правового характеру, так і на фактичну відсутність навчання зацікавлених осіб (слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів) у спеціалізованих навчальних установах зумовлює недоліки правозастосування та фактичну неефективність інституту в цілому. Виявлено, що суди, застосовуючи заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи допускали таких помилок: здійснювали це самостійно, без дотримання процедури початку провадження щодо юридичної особи, регламентованої кримінальним процесуальним законодавством, у кримінальних провадженнях щодо фізичної особи затверджували укладену угоду про визнання винуватості з визначенням заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи за наявності заборони це робити. Запропоновано проводити спеціалізоване навчання про кримінально-правові та кримінальні процесуальні особливості квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні для слідчих, прокурорів, адвокатів та суддів.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, квазікримінальна відповідальність юридичних осіб, нормативно-правовий інститут, нормативно-правове регулювання, кримінальний закон, провадження щодо юридичної особи, кримінальне провадження щодо фізичної особи, уповноважена особа юридичної особи, вчинення дій від імені та/або в інтересах юридичної особи, навчання слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів.

Zahynei-Zabolotenko Z.A. Application of criminal law measures as a legal institution.

The article highlights the issues of application of criminal law measures as an independent regulatory and legal institution which has a cross-sectoral nature. This institute is complex, since it includes two sub-institutes – criminal law and criminal procedure, and is characterized by its subject matter and method of legal regulation, and is intended to regulate social relations which arose in connection with the introduction in Ukraine of the institute of quasi-criminal liability of legal entities for the fulfillment

of Ukraine's international obligations. The author suggests that a regulatory legal institution should be set out in a standardized manner in various legal acts. Unlike the criminal law sub-institution of application of criminal law measures, criminal procedural rules are «scattered» throughout the text of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which impedes the effective application of the relevant rules. The analysis of the few verdicts that have imposed criminal legal measures on legal entities indicates that, given both the normative shortcomings in the presentation of criminal procedural rules of the institution of application of criminal legal measures and the actual lack of training of interested parties (investigators, prosecutors, judges, lawyers) in specialized educational institutions, this leads to shortcomings in law enforcement and the actual ineffectiveness of the institution as a whole. The author finds that when applying criminal law measures to a legal entity, courts made the following mistakes: they did so independently, without following the procedure for initiating proceedings against a legal entity regulated by criminal procedure legislation; in criminal proceedings against an individual, they approved a plea agreement with a criminal law measure against a legal entity when it was prohibited to do so. The author proposes to conduct specialized training on criminal law and criminal procedural features of quasi-criminal liability of legal entities in Ukraine for investigators, prosecutors, attorneys and judges.

Key words: criminal law measures against legal entities, quasi-criminal liability of legal entities, legal institution, legal regulation, criminal law, proceedings against a legal entity, criminal proceedings against an individual, authorized person of a legal entity, acting on behalf of and/or in the interests of a legal entity, training of investigators, prosecutors, attorneys, judges

Постановка проблеми. Інститут застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (далі – ЗКПХ) було впроваджено в законодавство України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 № 314-VII [1] з урахуванням коригування як дати набрання чинності відповідними нормами інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні (адже саме така назва цього інституту використовується у доктрині кримінального права [2; 3, с. 127, 128]), так і його змістовного нормативного наповнення Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII [4]. Останнім з указаних Законів було внесено зміни не в основний закон (тобто, не в КК), а в Закон України про внесення змін та доповнень до КК, а саме в Закон про внесення змін (у Закон України № 314-VII [1]). Така ситуація обґрунтовано розглядається науковцями як порушення правил нормотворчої техніки [5, с. 561–563]. Окрім того, як вбачається з назви Закону України, яким було відкориговано інститут застосування ЗКПХ, він не стосувався внесення змін та доповнень до КК, що стало забороненим у 2020 р. згідно з ч. 6 ст. 3 зміненого кримінального закону. Згідно з Законом України № 1207-VII інститут застосування ЗКПХ набрав чинності та вступив дію в Україні 27.04.2014 [4]. Тобто ось вже понад 10 років норми про застосування ЗКПХ мали б застосовуватися в Україні. Однак зібрати «врожай» за ці роки у вигляді хоч якоїсь бодай більш-менш значної кількості остаточних судових рішень, якими до юридичних осіб застосовувалися б ЗКПХ, не вдалося. Неостанньою причиною в такій ситуації є певна непродуманість самого інституту застосування ЗКПХ.

Стан опрацювання цієї проблематики: в теорії кримінального права проблема застосування ЗКПХ, особливостей відповідного нормативно-правового інституту детально не розроблена. Відповідних питань частково торкалися такі вчені, як О.З. Гладун, К.П. Задоя, В.М. Куц, І.І. Митрофанов, О.О. Михайлов, А. С. Нерсесян, О.Ф. Пасека, О.П. Провоторов, А.В. Савченко, В.С. Сотніченко, Г.З. Яремко, А.М. Яценко та інші.

Метою статті є висвітлення особливостей застосування ЗКПХ як нормативно-правового інституту.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено вище, застосування ЗКПХ є цілісним нормативно-правовим інститутом, під яким розуміється «комплекс нормативно-правових приписів, що регулює за допомогою специфічних правових прийомів та засобів певний вид чи сторону одинорідних суспільних відносин» [6, с. 8]. Цей інститут має комплексний характер та є самостійною складовою частиною кримінального та кримінального процесуального кодексів. Тобто, інститут застосування ЗКПХ має комплексний кримінально-правовий та кримінальний процесуальний

характер, що передбачає застосування відповідних норм у цілому та разом. В межах нормативно-правового інституту застосування ЗКПХ необхідно виокремлювати два субінститути (підінститути), під якими розуміється впорядкована сукупність норм права, що регулюють конкретний різновид суспільних відносин, що існує в межах визначеного інституту права та є його складовою частиною [7, с. 129]. Тобто, субінститутами застосування ЗКПХ виступають кримінальний та кримінальний процесуальний, норми яких регулюють матеріальні та процесуальні аспекти застосування ЗКПХ в Україні.

Інститут, що розглядається, має специфічний предмет правового регулювання, яким виступає порядок суспільних відносин стосовно застосування ЗКПХ у разі вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та/або в інтересах юридичної особи кримінального правопорушення, визначеного у ст. 96-3 КК. Тобто відповідний предмет правового регулювання відособлений та має специфічний прояв порівняно з предметом правового регулювання інших інститутів кримінального та кримінального процесуального права. Що стосується методу правового регулювання інституту застосування ЗКПХ, то він, як і в цілому у кримінальному праві є імперативним, а також охоплюється судовим (змагальним) методом правового регулювання кримінального процесуального права, якому притаманно імперативно-диспозитивні начала [8].

Поява нормативних приписів кримінально-правового та кримінального процесуального характеру, які складають основу нормативно-правового інституту застосування ЗКПХ, була зумовлена необхідністю впорядкувати той однорідний порядок суспільних відносин, який склався у зв'язку з запровадженням у національне законодавство квазікримінальної відповідальності юридичних осіб на виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною. При цьому, як зазначається в науковій літературі, для нормативно-правових інститутів характерна «єдність нормативно-правових приписів у межах нормативно-правового інституту забезпечена відповідними юридичними конструкціями та принципами права» [6, с. 8]. Відповідне положення означає, що норми інституту застосування ЗКПХ повинні бути несуперечливими. Лише в такому разі може бути забезпечене дотримання основних завдань, які стоять перед кримінальним правом та здійсненням кримінального провадження в Україні.

Звертаємо увагу на те, що впорядкування однорідного порядку суспільних відносин нормами різних галузей права повинен здійснюватися типово. Водночас кримінально-правовий підінститут застосування ЗКПХ викладений законодавцем комплексно (розділ XVI-1 Загальної частини КК). Попри недоліки формулювань конкретних кримінально-правових норм в цьому випадку комплексне та компактне їх викладення законодавцем є тим позитивним аспектом, який сприяє нескладному відшуканню потрібних норм та, відповідно, їх належному застосуванню. Навпаки, кримінальні процесуальні норми другого субінституту застосування ЗКПХ законодавцем цілісно не згруповано. Вони «розкидані» по всьому тексту Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК).

Ураховуючи те, що сам нормативно-правовий інститут, що розглядається, є доволі складним для з'ясування, недостатньо розробленим вченими, а самі знання практичних працівників про специфіку інституту застосування ЗКПХ, зокрема його кримінального процесуального субінституту, досить фрагментарні, можуть виникати потенційні помилки як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду проваджень щодо юридичної особи у взаємозв'язку з кримінальним провадженням стосовно уповноваженої фізичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи. Наприклад, вироком Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 31.05.2017 у справі № 686/10280/16-к ЗКПХ у вигляді штрафу було застосовано судом до юридичної особи безпосередньо під час ухвалення обвинувального вироку щодо уповноваженої фізичної особи, яка від імені та/або в інтересах юридичної особи вчинила злочин, передбачений ч. 3 ст. 396 КК [9]. Застосування відповідного ЗКПХ а цьому випадку є незаконним, оскільки судом не дотримано процедури початку провадження щодо юридичної особи, передбаченої КПК, яке здійснюється одночасно з кримінальним провадженням щодо уповноваженої фізичної особи, яка вчинила злочин від імені та/або в інтересах юридичної особи (ч. 8 ст. 214 КПК).

Така ж ситуація мала місце і в вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 01.09.2016 у справі № 263/9687/16-к [10]. Цей вирок використовувався нами під час проведення тренінгів прокурорам у Національній академії прокуратури України. Однак на момент підготовки цієї наукової публікації в Єдиному державному реєстрі судових рішень цей ви-

рок відсутній. Пам'ятається, що це судові рішення було оскаржено до апеляційного суду, зокрема і в частині застосування ЗКПХ. Однак суд апеляційної інстанції у задоволенні апеляційних вимог відмовив та залишив у силі вирок суду першої інстанції.

Вказані вище вирокі було ухвалено впродовж трьох років після набрання чинності нормами інституту застосування ЗКПХ, коли ще не було напрацьовано належного процесуального алгоритму дій слідчих, прокурорів, суддів щодо застосування ЗКПХ. Однак практично і через 10 років після набрання чинності нормативно-правовим інститутом застосування ЗКПХ, помилки практичними працівниками допускаються. Стосуються вони передусім реалізації кримінальних процесуальних норм, які, як зазначалося вище, «розкидані» по всьому тексту КПК.

Так, вироком Галицького районного суду м. Львова від 22.04.2024 було затверджено угоду про визнання винуватості, укладену між прокурором, якому на підставі ст. 37 КПК надані повноваження прокурора групи прокурорів, з однієї сторони, та обвинуваченими у цьому провадженні, один з яких також представляє інтереси Товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) та є уповноваженою особою цього товариства (юридичної особи) з іншої сторони, з участю захисника, у кримінальному провадженні про обвинувачення двох осіб, кожного окремо, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 111-1 КК. Як впливає з вироку, однією з умов узгодженої угоди про визнання винуватості є застосування щодо ТОВ ЗКПХ у виді штрафу в розмірі 20 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 340 000 гривень. При цьому суддя зазначив, що така умова відповідає вимогам чинного законодавства [11]. Згідно з абз. 2 п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК, угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається. Тобто, відповідний кримінальний процесуальний припис містить імперативне положення про недопущення укладення угод про примирення в таких випадках, а тому прийняте рішення судом першої інстанції є сумнівним.

Отже, як бачимо, в судовій практиці допускаються порушення під час застосування ЗКПХ у межах відповідного нормативно-правового інституту, що обумовлене такими факторами, як відсутність цілісної структурної частини КПК, яка б об'єднувала норми кримінального процесуального субінституту нормативно-правового інституту застосування ЗКПХ. Така ситуація, як зазначалося вище, зумовлює відсутність цілісного бачення слідчими, прокурорами, судьями, а також адвокатами того, як «працює» механізм (кримінально-правовий та кримінальний процесуальний) застосування ЗКПХ в Україні.

Окрім неналежної нормативної регламентації, причиною помилок, які допускаються під час реалізації кримінальних процесуальних норм інституту застосування ЗКПХ, є відсутність тотального навчання всього «правозастосовного апарату» особливостям реалізації відповідних норм. Працюючи свого часу у Національній академії прокуратури України, нами було розроблено тренінговий курс «Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні», видано методичні рекомендації відповідного змісту, затвердженні науково-методичною радою Генеральної прокуратури України. Однак після ліквідації Національної академії прокуратури України відповідний курс перестав викладатися у Тренінговому центрі прокурорів України. Каталог програм для прокурорів, розміщених на офіційному вебсайті цієї державної установи, свідчить про відсутність відповідної тренінгової програми, яка була б покликана розвинути знання у прокурорів про застосування ЗКПХ в Україні та процесуальні можливості прокурорів як у провадженні щодо юридичної особи, так і в кримінальному провадженні щодо фізичної уповноваженої особи, яка вчинила від імені та/або в інтересах юридичної особи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 96-3 КК [12].

Проведення таких тренінгів насамперед для прокурорів є вельми важливим. Адже згідно з КПК саме прокурор є центральною процесуальною фігурою у провадженні щодо юридичної особи. Так, під час досудового розслідування як прокурор, так і слідчий можуть ініціювати провадження щодо юридичної особи шляхом негайного внесення відомостей про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися ЗКПХ до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у ст. 96-3 КК. Під час судового розгляду лише прокурор може ініціювати застосування ЗКПХ. Згідно зі ст. 339 КПК, у разі встановлення наявності підстав для застосування ЗКПХ прокурор після виконання вимог ст. 341 КПК має право звернути-

ся до суду з вмотивованим клопотанням про початок провадження щодо юридичної особи. У разі задоволення такого клопотання прокурора, суд зобов'язаний відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для підготовки представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, до судового розгляду та виконання прокурором вимог, передбачених статтями 276–278, 290–293 КПК, але не більше ніж на 14 днів. Строк відкладення судового розгляду може бути продовжений судом за клопотанням сторони захисту або представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у випадку, якщо обсяг або складність провадження щодо юридичної особи вимагають більше часу для підготовки до захисту.

На суддів також покладається чи не найбільш важлива місія стосовно застосування ЗКПХ. А тому їх обізнаність в особливостях нормативно-правового інституту застосування ЗКПХ, може бути досягнута виключно шляхом навчання на спеціалізованих навчальних курсах (тренінгах). Однак ознайомлення з програмами підготовки суддів у Національній школі суддів України вказує на те, що навчання суддів кримінально-правовим та кримінальним процесуальним особливостям застосування ЗКПХ в Україні, як і в Тренінговому центрі прокурорів України, не здійснюється [13].

Відповідно й очікувати належного та масштабного застосування цього нормативно-правового інституту не потрібно. І як би не вдосконалювати сам інститут нормативно, без навчання та процесуального «занурення» слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів через тренінгові програми в особливості нормативно-правового інституту ЗКПХ, відповідні норми залишаться малоефективними.

Висновки. Отже, норми, які регламентують застосування ЗКПХ в Україні, утворюють нормативно-правовий інститут, який має комплексний характер, складається з двох субінститутів кримінально-правового та кримінального процесуального характеру, характеризується специфічним предметом (порядок суспільних відносин стосовно застосування ЗКПХ у разі вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та/або в інтересах юридичної особи кримінального правопорушення, визначеного у ст. 96-3 КК) та методом (імперативним – у межах кримінально-правового, та судовим (змагальним) – у межах кримінального процесуального субінститутів) правового регулювання, норми якого спрямовані на впорядкування відповідного однорідного порядку суспільних відносин, який склався у зв'язку з запровадженням у національне законодавство квазікримінальної відповідальності юридичних осіб на виконання міжнародних зобов'язань, взятих Україною. Доведено, що ефективне застосування вказаного нормативно-правового інституту може бути реалізоване шляхом навчання слідчих, прокурорів, адвокатів та суддів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#n6> (дата звернення 14 червня 2024 року).
2. Загиней З.А. Квазікримінальна відповідальність юридичних осіб за кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (49). С. 49–56.
3. Орловська Н.А. Про модель кримінально-правового впливу на юридичну особу. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 125–130.
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n185> (дата звернення 14 червня 2024 року).
5. Косович В.М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти: монограф. Львів. ЛНУ, 2015. 568 с.
6. Левицька Н.О. Нормативно-правовий інститут: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Львів. Нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2013. 208 с.
7. Чабаненко М.М. Загальна характеристика аграрно-правових інститутів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 127–131. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2015/35.pdf (дата звернення 14 червня 2024 року).
8. Лобойко Л.М. Поняття і структура судового (змагального) методу кримінально-процесуального права / офіційний вебсайт Верховного Суду України. URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/DA49B5AA0E6794D0C3256FBA00367C87> (дата звернення 14 червня 2024 року).

9. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 31.05.2017 у справі № 686/10280/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67709206> (дата звернення 14 червня 2024 року).
10. Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 01.09.2016 у справі № 263/9687/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/60185433> (дата звернення 25 січня 2019 року).
11. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22.04.2024 у справі № 461/2964/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073> (дата звернення 14 червня 2024 року).
12. Каталог тренінгових програм для прокурорів / офіційний вебсайт Тренінгового центру прокурорів України. URL: <https://ptcu.gp.gov.ua/uk/katalog-program/> (дата звернення 14 червня 2024 року).
13. Програми підготовки суддів / офіційний вебсайт Національної школи суддів України. URL: <https://www.nsj.gov.ua/ua/training/> (дата звернення 14 червня 2024 року).